Səadət Cümşüd qızı ZEYNALOVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin
Sənayenin iqtisadiyyatı kafedrsının dosenti, i.f.d.,
E-mail: s_zeynalova@mail.ru

Turan Natiq oğlu ALLAHVERDİ
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, magistr
E-mail: turan.allahverdi1801@gmail.com

İKT-NİN İNKİŞAFININ ELEKTRON TİCARƏTƏ VƏ İQTİSADİ ARTIMA TƏSİRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə İnternetmühitinin elektron ticarətin inkişafına informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində yaradılan əlavə dəyərə təsiri tədqiq edilmişdir. Burada İnformasiya texnologiyalarının biznes prosseslərinin idarə edilməsində rolu şərh edilmiş, Azərbaycan Respublikasında internet şəbəkəsinin 2018-2023-cü illər üzrə göstəriciləri, həmçinin internet şəbəkəsindən istifadənin məqsədləri və xarakteri təhlil edilmişdir. Həmçinin, tədqiqat işində Azərbaycanda intenet rabitəsi üzrə yaradılan əlavə dəyərlə, İKT üzrə yaradılan əlavə dəyər arasındakı korrelyasiya-reqressiya analizi aparılaraq, intenet rabitəsi üzrə yaradılan əlavə dəyərin İKT üzrə yaradılan əlavə dəyərin artmasında mühühm rol oynadığı müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: intenet rabitəsi, əlavə dəyər, texnologiya, koorelyasiya, reqressiya, elektron ticarət,iqtisadi artım, elastiklik əmsalı.

JEL: L26; L52; L60
UOT: 338.36:338.33
DOI: https://doi.org/ 54414/RFQD6233

Giriş

Qloballaşan dünya iqtisadiyyatında, iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması idarəetmə informasiya sistemləri və bilik texnologiyalarının surətlə inkişafı son 10 ildə iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrinə, xüsusən də ticarət müəssisələrinin biznes prosseslərinin idarəedilməsinə əsaslə şəkildə təsir göstəriməkdədir [1,2]. Qeyd etmək lazımdır ki, informasiya texnologiyalarının inkişafı biznes prosseslərini dəyişməklə yanaşı, biznes prosesləri də özlüyündə həqiqətən də informasiya texnologiyasının yaranmasını və inkişafını şərtləndirmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, 1990-cı illərdə biznes prosesləri daha az texnologiyaya, daha çox rəqabətə aid idi [3,4]. Belə ki, həmin dövrdə məhsuldarlığın və səmərəliliyin artırılmasında daimi ixtisaslaşma rəqabəti artırmaqla və biznesi texnologiyaya doğru istiqamətlənməsini şərtləndirdi. İnformasiya texnologiyaları son nəticədə gündəlik əməliyyatlarda əsas rol oynayır. Bəzi biznes müəssisələrin fiziki varlığı olmasa da, əksinə kibərməkanda mövcuddur. Bu isə ənənəvi biznesin elektron biznesə (ticarətə) çevrilməsi səviyyəyə çatdığını göstərir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, müəssisələrin biznes fəaliyyətinin inkişafında texnologiya və informasiya idarəetmə sistemləri əhəmiyyətli rol oynayır. Elektron ticarətin inkişafında əsas yeri intenet mühitinin forlmalaşması təşkil edir.

Son onillikdə internet və e-poçtdan geniş istifadə şirkətlərin iş aparma və işçiləri, təchizatçıları və müştəriləri ilə ünsiyyət tərzini kökündən dəyişmişdir. İstehlakçılar və müəssisələr heç vaxt müştəri nümayəndəsi və ya satıcı ilə danışmadan onlayn kredit kartları ilə ödəniş etməklə 2000 dollarlıq noutbuk və aviabilet kimi məhsul və xidmətlər alırlar. Bir çox şirkətlər müştərilərə

məhsullarının nə vaxt göndəriləcəyini və çatdırıldıqdan sonra yenidən müştəri nümayəndəsi ilə danışmadan sifarişlərinin vəziyyətini onlayn izləməyə imkan verir. Amazon və Priceline kimi şirkətlər ortaya çıxanda onların biznes modelləri bahalı kərpic və harç pərakəndə satış yerlərinə ehtiyacı aradan qaldıraraq bizneslərinin 100%-ni onlayn idarə etmək ətrafında dövr edirdi [5,6] . Getdikcə daha çox istehlakçı onlayn təhlükəsizliyə öyrəşdikcə öz hesablarını onlayn ödəyir, ənənəvi poçt metodundan istifadə edərək hər bir faktura üçün poçt haqqı ödəmək və çek yazmaq ehtiyacını aradan qaldırır. Bu gün minlərlə insanlar heç vaxt fiziki dərsə getmədən və ya onlayn dərslər keçirən həmyaşıdları və ya professorları ilə görüşmədən onlayn olaraq bakalavr və magistr dərəcələri qazanırlar. Müasir dövrdə texnologiya və innovasiyanın bu transformasiya dalğasından təcrid olunmuş müəssisə və ya təşkilatların sayı olduqca azdır.

Əsas hissə.

İnternet elektron ticarəti tapılmasının başlanğıc nöqtəsi hesab olunur. İnternetin əvəzedici texnologiya kimiinformasiya-kommunikasiya sisteminin inkişafı ilə daha surətlə inkişaf edərək biznes prosseslərinin inkişafına mühüm töhvə verir. Qeyd etmək lazımdır ki, ARPAnet adlanan ilk şəbəkə 1969-cu ildə ABŞ Müdafiə Nazirliyi tərəfindən ümummilli şəbəkə kimi yaradılmışdır [7,10]. Bu elektronşəbəkənin böyük hissəsinin nüvə müharibəsi və təbii fəlakət nəticəsində məhv olub-olmamasından asılı olmayaraq fəaliyyətini davam etdirmişdir. Yalnız 1992-ci ilə qədər ticarət müəssisələri ictimaiyyətə internetə çıxış təklif etməyə başladı və iş dünyası o vaxtdan başlayaraq öz inkişafını dəyişməyə başalmışdır[7].

Dünyanın bütün ölkələrində olduğu kimi Azərbaycan da internet mühitinin yaxşılaşadırılması elektron ticarətin də inkişafında əsaslı rol oynamışdır. Aşağıdakı qrafikdən bunları daha aydın görə bilərik [8].

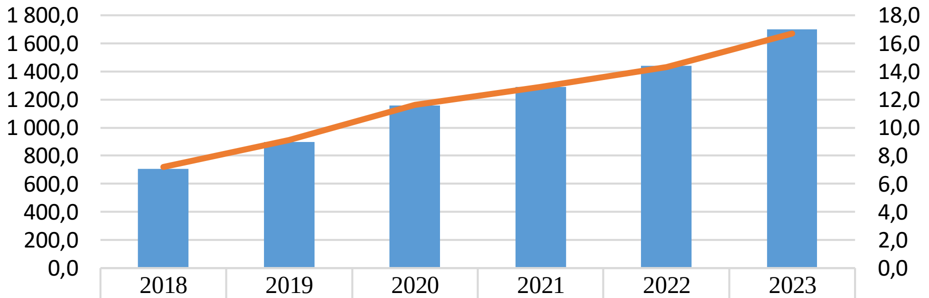

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Sabit internet abunəçilərinin sayı, min abunəçi	706,2	897,2	1 159,9	1 291,3	1 441,5	1 697,9
Hər 100 nəfərə düşən sabit internet abunəçilərinin sayı, abunəçi	7,2	9,1	11,6	12,9	14,3	16,7

Qrafik 1. Azərbaycan Respublikasında internet şəbəkəsinin 2018-2023-cü illər üzrə göstəriciləri

Mənbə. https://www.stat.gov.az/source/digital_development/

Qrafikdən göründüyü kimi Azərbaycan Respublikasında internet şəbəkəsi üzrə sabit internet abunəçilərinin sayı 2018-2023-cü illərdə artan dinamika ilə inkişaf etməklə, 2023-cü ildə 1697,9 min abunəçiyə çatmışdır ki, bu da əvvəlki illərlə müqayisədə yüksəkdir.Əhalinin hər 100 nəfərinə düşən sabit internet abunəçilərinin sayı isə eyni lə artan dinamika ilə inkiaf etmişdir və 2023-cü iləd əvvəlki illə müqayisədə 16,8 % artmışdır. Statistik məlumatlara əsasən Bir istifadəçi üçün beynəlxalq internet kanalının həcmi 2023-cü ildə 311,5 kbit/s, beynəlxalq internet kanalının həcmi isə 3071,5 Gbit/s olmuşdur [9].

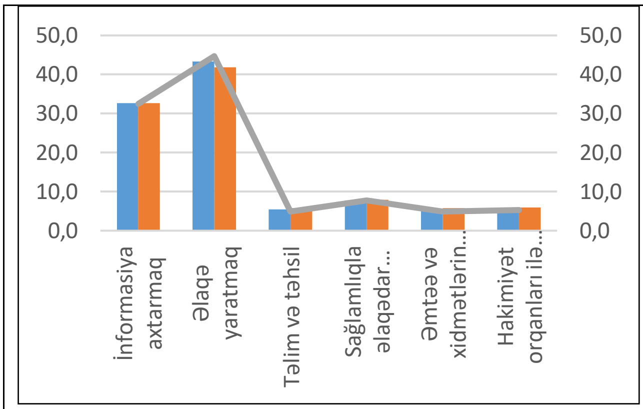

Qrafik 2. 2023-cü il üzrə Azərbaycan Respublikasında İnternet şəbəkəsindən istifadənin məqsədləri və xarakteri, yekuna nisbətən %-lə
Mənbə. https://www.stat.gov.az/source/digital_development/

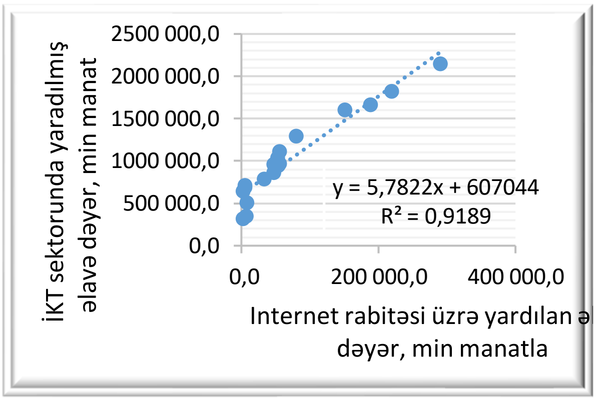

Qrafik 3. Azərbaycanda intenet rabitəsi üzrə yaradılan əlavə dəyərlə, İKT üzrə yaradılan əlavə dəyər arasındakı korrelyasiya-reqressiya asılılığı
Mınbə (9) məlumatları əsasında MS Exceldə tərtib edilmişdir.

Qrafik 2.-dən göründüyü kimi Azərbaycanda İnternet şəbəkəsindən istifadənin əsas məqsədləri üzrə daha çox əlaqə yaratma (43,3%) və informasiya axtarışı (32,6%) təşkil edir. Əmtəə və xidmətlərin sifarişi və ya satışı üzrə isə ümumi yekuna görə İnternet şəbəkəsindən istifadə 5,3% olmuşdur. Bu elektron ticarətin ümumi ticarət dövriyyəsində payının orta hesabla 5% təşkil etdiyini göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, elektron ticarət özlüyündə, hər bir ölkənin iqtisadi artımı dəstəkləyən bir mexanizm kimi mühühm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanda elektron ticarətin 90%-ni xarici ölkələrin mağazalarından edilən sifarişlər tutur. 2023-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə ölkədaxili elektron ticarəti üzrə əməliyyatlarının həcmi 2,1 dəfə, xariciölklərlə aparılan elektron ticarət əməliyyatlarının həcmi isə əvvəlki ilə nisbətən 16,7% və ya 278 mln. manat artmışdır. Elektron ticarətin dünya üzrə inkişaf səviyyəsi də regionlar üzrəartmaqdadır. 2023-cü ildə Asiya regionu üzrə elektron ticarət dövriyyəsi 1,81 milyard ABŞ Dolları, ABŞ-da 925 milyrard dollar, Avropa İttfaqı üzrə 631 milyrard dollar, Latın Amerikası üzrə 272 milyrard dollar, Afrika ölkələri üzrə isə 36 milyrard dollar təşkil etmişdir [10].

Qeyd etmək lazımdır ki, elektron ticarətin inkişafının əsas hərəkvetici qüvvəsi inernet mühitinin və bütövlükdə İKT-nin inkişaf səviyyəsindən asılıdır.Əsasən İKT-nin inkişafına təsir edən amillər işərisində əsas yerlərdən birini də məhz internet rabitəsi təşkil edir. 2023-cü ildə Azərbaycanda ntenet rabitəsi üzrə yaradılan əlavə dəyərin (290134,6 min manat) ümumilikdə İKT üzrə yaradılan əlavə dəyərdə (2144907,6 min manat) payı 13,5% təşkil etmişdir ki, bu da 2005-ci illə müqayisədə 17,7 dəfə yüksəkdir. Aşağıdakı qrafikdə Azərbaycanda intenet rabitəsi üzrə yaradılan əlavə dəyərlə, İKT üzrə yaradılan əlavə dəyər arasındakı korrelyasiya-reqressiya asılılığı göstərilmişdir [8].

Qrafikdən göründüyü kimi Azərbaycanda intenet rabitəsi üzrə yaradılan əlavə dəyərlə, İKT üzrə yaradılan əlavə dəyər arasında $y = 5,7822x + 607044$ xətti reqressiya tənliyi ilə əks edilən olduqca yüksək korrelyasiya əlaqəsi vardır (r=$\sqrt{R^2}\sqrt{9189} = 0,9586$)

Əgər elastiklik əmsalını hesablasaq aşağıdakı nəticəni alarıq.

$$E = \frac{\alpha_1 \times \bar{x}}{\bar{y}} = \frac{5,7822 \times}{y} = \frac{5,7822 \times 71527,68}{1020632} = 0,405$$

Göründüyü kimi Azərbaycanda intenet rabitəsi üzrə yaradılan əlavə dəyərin artması İKT sektorunda yaradılan əlavə dəyərin artmasını şərtləndirmişdir.

Nəticə

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, elektron ticarəti tapılmasının başlanğıc nöqtəsi

olan internet İKT-nin inkişafında əsaslı rol oynayır. Azərbaycan respublikasında intenet rabitəsi üzrə yaradılan əlavə dəyərlə, İKT sahəsində yarnan əlavə dəyər arasındakı Çeddok şkalasına görə olduqca yüksək korrelyasiya asılılığı vardır və intenet rabitəsi sistemində yaranan əlavə dəyərin hər 1% artımı, ümümən İKT üzrə yaradılan əlavə dəyərin 0,4% artması ilə nəticələnir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Məmmədov Y. Müasir şəraitdə iqtisadi idarəetmə sisteminin təşəkkülü və inkişafı. Elm nəşriyyatı. Bakı, 2010.
2. Süleymanov, E., & İbrahimova, X. (2018). Elektron ticarətin Azərbaycanda inkişaf perspektivləri. 1st International Science and Engineering Conference, Bakı: Bakı Mühəndislik Universiteti.
3. Həmidli, A. (2016). Strateji idarəetmənin əhəmiyyəti və onun Azərbaycan şirkətlərində tətbiqi. Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.
4. Məmmədov, K. İ. (2019). Strateji idarəetmənin əhəmiyyəti və onun Azərbaycan şirkətlərində tətbiqi. Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.
5. Əliyev, A. (2021). İnformasiya iqtisadiyyatı sektorlarının inkişafı və tənzimlənməsi. Bakı: Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası.
6. Azərbaycan Respublikasının Biznes Mühiti üzrə Metodologiya Kitabçası (2020). Bakı: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi.
7. E-commerce at the Border Understanding customs and indirect taxes for United States and European Union markets (The International Trade Centre, July 2021)
8. https://www.stat.gov.az
9. https://www.stat.gov.az/source/digital_development/
10. https://www.worldbank

Саадат Джумшуд кызы ЗЕЙНАЛОВА
Азербайджанский государственный университет нефти и промышленности
Доцент кафедры экономики промышленности, к.э.н.,

Туран Натик оглу АЛЛАХВЕРДИ
Азербайджанский государственный университет
нефти и промышленности, магистр

ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТ-СРЕДЫ НА ЭЛЕКТРОННУЮ КОММЕРЦИЮ И ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ, СОЗДАВАЕМУЮ ИКТ

Резюме

В статье рассматривается влияние интернет-среды на развитие электронной коммерции и добавленную стоимость, создаваемую в сфере информационно-коммуникационных технологий. Здесь была разъяснена роль информационных технологий в управлении бизнес-процессами, проанализированы показатели сети Интернет в Азербайджанской Республике за 2018-2023 годы, а также цели и характер использования Интернета. Также в ходе исследования был проведен корреляционно-регрессионный анализ между добавленной стоимостью, созданной в Азербайджане посредством интернет-коммуникации, и добавленной стоимостью, созданной посредством ИКТ, и было установлено, что добавленная стоимость, созданная посредством интернет-коммуникации, играет значительную роль в увеличении созданной добавленной стоимости через ИКТ.

Ключевые слова: интернет-коммуникация, добавленная стоимость, технология, корреляция, регрессия, электронная коммерция, экономический рост, коэффициент эластичности.

Saadat Cumshud ZEYNALOVA
Associate Professor of the Department of Industrial Economics, Azerbaijan State Oil and Industry University, PhD,
E-mail: s_zeynalova@mail.ru

Turan Natiq oglu ALLAHVERDİ
Azerbaijan State University of Oil and Industry, master

E-mail:**turan.allahverdi1801@gmail.com**

IMPACT OF THE INTERNET ENVIRONMENT ON E-COMMERCE AND ADDED VALUE CREATED BY ICT

Abstract

The article examines the impact of the Internet environment on the development of e-commerce and added value created in the field of information and communication technologies. It explains the role of information technology in business process management, analyzes the Internet indicators in the Republic of Azerbaijan for 2018-2023, as well as the purposes and nature of Internet use. Also, during the study, a correlation and regression analysis was conducted between the added value created in Azerbaijan through Internet communication and the added value created through ICT, and it was found that the added value created through Internet communication plays a significant role in increasing the added value created through ICT. Key words: Internet communication, added value, technology, correlation, regression, e-commerce, economic growth, elasticity coefficient.